

Kiviaedade ajalooline taust, traditsioonilised materjalid ja töövõtted

veebruar 2016

Ly Renter
Muinsuskaitseamet

Maaelu Arengu Euroopa
Põllumajandusfond:
Euroopa investeeringud
maapiirkondadesse

Maastikud kannavad kultuurimälu

- Kõik meie tegutsemise jäljed, näiteks hooned, sajandite vältel väljakujunenud tänavavõrgustikud, aiad, teed, põllud või poollooduslikud kooslused kajastuvad elukeskkonnas meie ümber.
- Külamaastikus etendavad tähtsat osa mitmesugused puu- ja kiviaiad, väravad, mulgud. Metsavööndis levis 19. sajandi ni püstaed ehk tarad roigastest, Saare- ja Läänemaal kiviaiad.
- Läänemere idakaldal on kive aedadeks lapitud aastatuhandeid.
- Asva, Saha-loo muistsed põllud, Kaali meteoriidikaatri ümber oli paemüür, 17. sajandi hingerevisjonides on kanne Kiwisep Mulgimaalt
- Rahvapärimus Kihnu lõunaotsast Rootsikülas räägiti, et neiud jooksid kiirema mehelasaamise nimel öösiti valgesse riieatuna mööda kiviaedu.

Osakar Loorits ütles, et soomeugrilaste eraomandi mõiste algab teatud puu või eseme äramärgimises ja maa-ala piiramises kas okste või aia abil. Selline omaksmärgitud asi on soomeugrilaste jaoks püha ja puutumatu.

Vanemal ajal oli tarade rohkus väga silmatorkav, nendega piirati õu ja õueosad, teed, tänavad, koplid, põllulapid. Hupel märkis, et aedu ja kraave saaks vältida kui talupoegi sundida tööloomi ja sigu karjaste valve all karjatama.

Virumaal Määri mõisas 1900

Tartumaal
Fotod Eesti Ajaloomuuseumi kogust

Põhja- ja Lääne-Eestis
ning Saaremaal on
levinud kiviaiad,

Lõuna-Eestis tehti tarad
puidust, kivi oli vähem.

Külatänavu 1890. s Foto Õpetatud Eesti
Seltsi kogust

Kiviaedade väärtus ja otstarve

Kiviaiad on maakultuuri uurimise allikad;

Mälestusmärk eelmiste põlvete töökusele, kus oli kivisem maa, seal olid pikemad kiviaiad;

Kiviaiad iseloomustavad ehitustraditsioone;

Taimede, looma- ja taimeliikide varjekoht nt maod, sisalikud, siilid jt

Bioloogilise mitmekesisuse säilitaja.

Väiksemate külateede ääres piiras kiviaed loomi õuele ja põllule minemast, maanteeäärsed aiad olid vajalikud, et loomad liiklust ei takistaks. Kiviaiad märgistasid talude vahelist piiri.

Põhja-Eesti külatänav

Elumaja ja kiviaed Harju - Jaani 1890

Kiviaiad kaitsesid meretuulte eest

Jõelähtme v Manniva küla 1913
ERM

Kuusalu v Tsitek 1898

Aiad, mis piirasid küla karjamaid tehti ühiselt

EPMFP 358:20

Külavanem käsutas kõik külaperemehed kevade ühe pühabe pääle lõunat küla vahele kogu ja sealt mindi siis koos aide peale. Üks arukam mees akkas mõõtma. Mehel oli pael jalgus, et kõik sammud ühepikkused tulid. Oli aja pitkus ümberrinki äe mõõdetud, siis jagati ta peremeeste maa suuruse järgi äe. Siuke üldine aide mõõtmise oimus iga kümne aasta tagant!

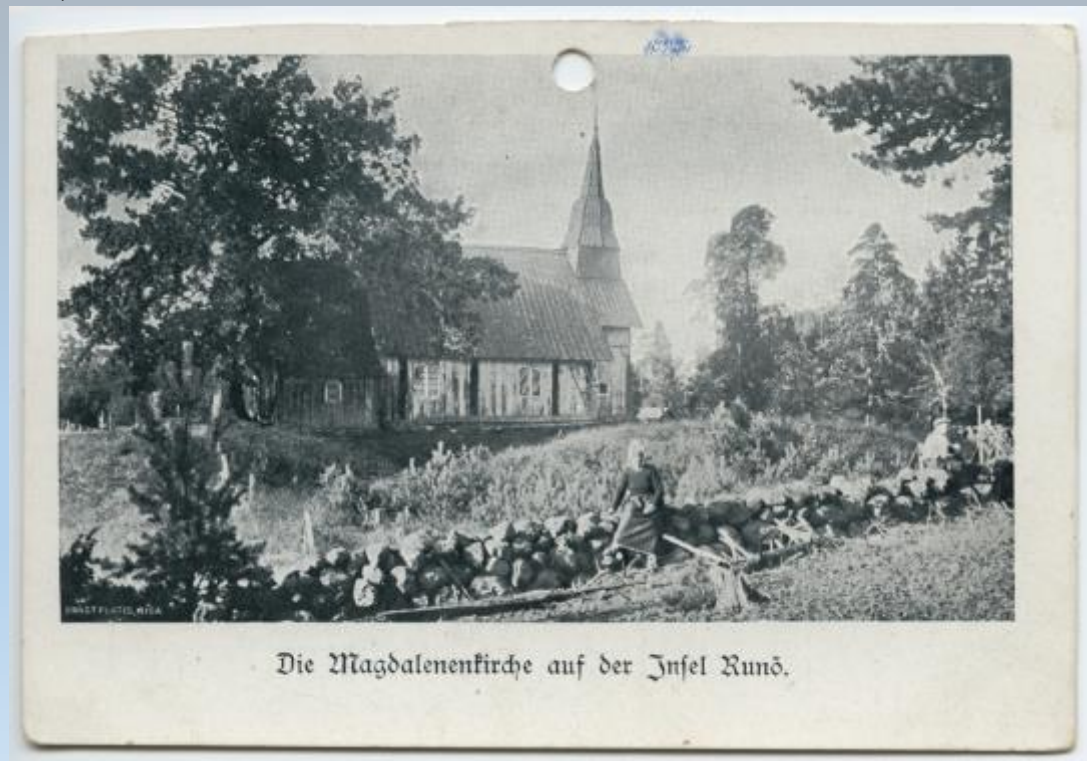
-
-

Eesti Kirjandusmuuseum

Kiriku- ja mõisaaedade rajamisel oli lisaks otstarbele tähtis ka toretseva ja range planeeringuga näidata jõukust.

Ruhnu puukirik ja kiviaed
u 1900
Eesti Ajaloomuuseumi kogust

Kuusalu kalmistu värav ja kiviaed

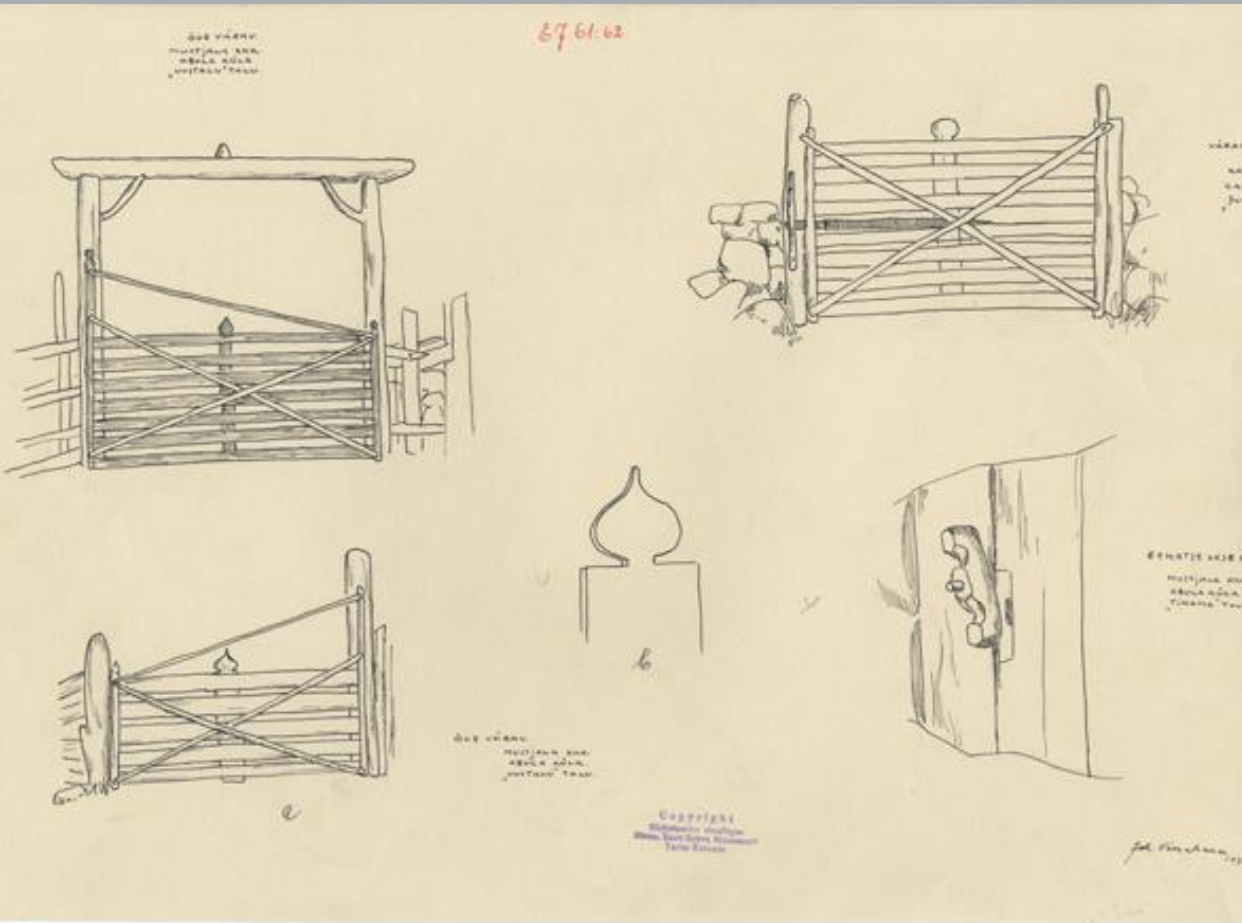

Väravaid valvati öösel
ja päeval alates
jüripäevast
mihklipäevani

Saaremaa väravavaht
enne 1914

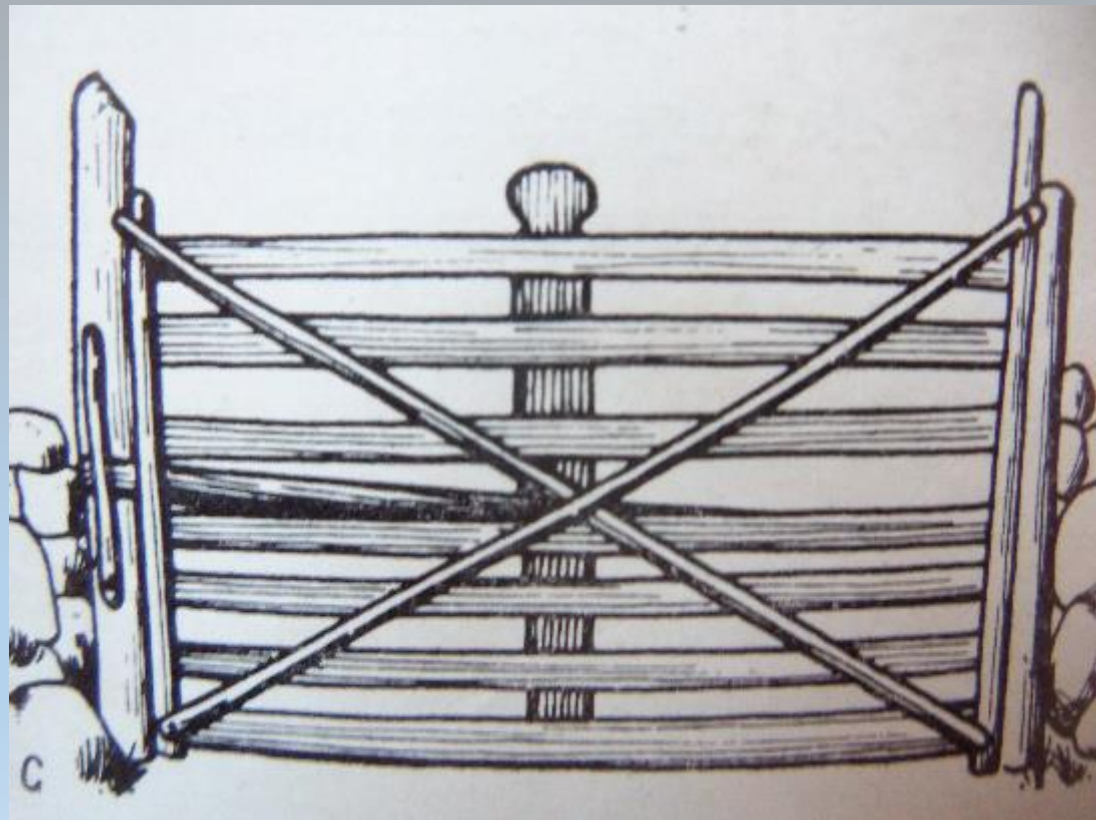
Aedadest läbisõiduks olid väravad, mille ehitus oli üle maa sarnane.
 Õuevärav 1935 Joh Võerahansu joonistus

Kolgiga suletud isekinniminev värav Kullamaa khk Sassi talu

Värvavad nüüd ja enne

Paljudes piirkondades on kiviaiad külatänavaid piiranud
ajast aega
Prangli külatänav 1958 ja 2014

1958 .a. Foto Eesti Ajaloomuuseumi
kogust

Kiviedade levik

Kivivaidad on erinevad piirkonniti aga võivad erineda ka ühe talu piires

Jõelähtme v

Kuusalu v

Virumaa Palmse k

Kui palju on kiviaedu maastikus säilinud?

Kuusalu vald Muuksi ja Uuri külade kiviaiad

Kiviaia rajamine

- Kiviaia rajamisel kasutati nii raudkivi kui paekivi.
- Aiad olid pigem laiad kui kõrged. Selline ladumisviis kindlustas aia stabiilsuse ja edaspidise lihtsama hoolduse ning jättis võimaluse vajadusel kive lisada.
- Alus (esimene kiht kive) on alati aia kõige laiem osa, mis koondub järgmiste kivikihtidega.

Kiviaia tüübid

Põllumajandusministeeriumi 2010 väljaande alusel

Segatüüpi aed

Segatüüpi aed laoti tavaliselt aia alusele pandud suurtele maakividele. Paekivi kasutati siin eelkõige suuremate raudkivide kinniladumiseks.

Paekiviaed

Aiad rajati reeglina õuede ja põldude ümber. Sirgema välimuse saavutamiseks paigutati kivide ühtlasem serv kahekordse paekiviaia välisküljele.

Raudkiviaed

Levinumad kiviaia tüübid asukoha ja ladumisviisi järgi

1. Puisaed, metsaaed, niiduaed

- Esineb nii metsas kui ka metsaga piirnevate niitude ja põldude servas. Materjaliks on lõhkamata, ümarad ja umbkaudse läbimõõduga (15–40 cm) raudkivid (4–6 rida).
- Alumise kivirea laius 120–130 cm/aia kõrgus 120–130 cm/aia laius 35–45 cm

2. Põlluaed, külavaheaed

- Põldude ja külavaheteede vahel ja servas. Materjaliks on erineva suurusega raudkivid, alumises reas suuremad ja ülemistes iga reaga väiksemad (4–5 rida)
- Alumise kivirea laius 190 cm/130–140 cm/aia kõrgus 160 cm/70–80 cm, aia laius 80 cm/40 cm

3. Lambaaed, lambaladu

- Karjamaade serval. Materjaliks on erineva suurusega nii lõhatud kui ka ümarad raudkivid ja paeklibu. Madal ja lai ladu.
- Alumise kivirea laius 130 cm/145 cm/240 cm / aia kõrgus 50 cm/ 70 cm/110 cm

4. Ümaraed

- Põldude, heinamaade, kirikuaedade, karjamaade ja külateede servas ja piiridel. Materjaliks on igas mõõdus ümarad raudkivid. Aeda iseloomustab kahe- või kolmekordne suhteliselt juhusliku kivide asetusega ladu.
- Alumise kivirea laius 130 cm/150 cm /aia kõrgus 70 cm/90 cm

5. Ühekordne lõhatud aed

- Põldude, viljaaedade, külavaheteede ja heinamaade servas ja piiridel. Materjaliks on lõhatud raudkivid ja paeklibu. Aeda iseloomustab ühekordne sirgete lõhatud servadega kivirida, aia sees klibu
- Alumise kivirea laius 130 cm/135 cm/110 cm aia kõrgus 80 cm/65 cm/90 cm

6. Piiriaed

- Põldude, heinamaade, karjamaade ja külateede servas ja piiridel, materjaliks vaheldumisi raud- ja paekivid.
- alumise kivirea laius 90 cm/95 cm/120 cm/125 cm/180 cm
- aia kõrgus 50 cm/40 cm/60 cm/70 cm/90 cm

7. Salvaed

- Põldude, viljaaedade ja külateede servas. Materjaliks on suuremad raudkivid ja klibu. Aeda iseloomustab väga lai madal kuju, mahutab palju väiksemaid kive.
- alumise kivirea laius 160 cm/220 cm/260 cm aia kõrgus 40 cm/85 cm/100 cm

8. Püramiidaed

- Viljapuuaedaade ümber. Materjaliks on nii ümar raudkivi kui paekivi vaheldumisi. Püramiidjas ladu ning aluse ja kõrguse samad mõõdud.
- Alumise kivirea laius 110 cm/125 cm aia kõrgus 110 cm/130 cm

9. Vallaed

- Põldude, heinamaade, metsade ja karjamaade servas, materjaliks suured lõhkamata raudkivid. Juhuslik kivide kuhjatis varieeruva laiuse ja kõrgusega.
- Mõõdud: alumise kivirea laius 190 cm/270 cm aia kõrgus 100 cm/100 cm

10. Kuup-paasaed

- Viljapuuaedaade, külavaheteede ja kirikuaedaade servas ning hoovides. Materjaliks on paekivi. Sirgete külgede ja ühtlase kõrgusega korrapärane aed.
- Alumise kivirea laius 60 cm/80 cm/90 cm/100 cm aia kõrgus 60 cm/90 cm/ 90 cm/110 cm Aia kõrgus 60-120 cm

11. Külaaed

- Kolme kuni neljakihiline graniitkividest aed. Aed koondub iga kihiga.
- Aia laius maapinnalt 50–80 cm Kõrgus 50–100 cm

12. Topeltalusega külaaed

- Topeltalusega kiviaed on sarnane külaaia ladumisviisile.
- Aia laius maapinnalt 60–100 cm Kõrgus 60–100 cm

12. Pinnasega toetatud külaaed/kalmistuaed

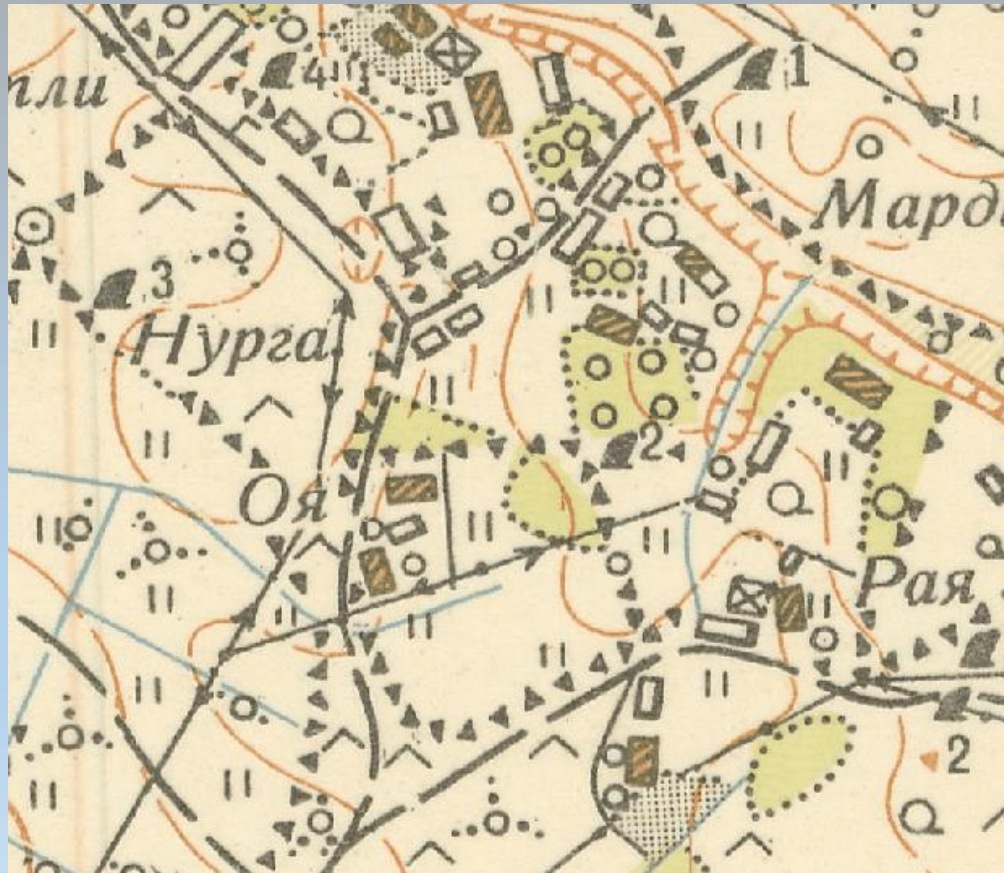
- Kuni kaheksasihiline graniitkividest aed. Aed toetub ülalt koonduvalt pinnasele. Alumised kivid on valdavalt suurema läbimõõduga ja kallutatud kergelt pinnase poole.
- Aia kõrgus 60–120 cm

Kiviaia ladumine Harjumaal Kosel 2013

Kas minu maa peal oli kiviaed?

1959. aasta topokaardilt Jõelähtme v Manniva küla

Vaata Maa-ameti kaarte:

- Nõukogudeaegne kaart
- Tsaariaegne nn verstakaart
- 1934–1939 topograafiline aluskaart.
- Vanad mõisakaardid
- Rootsiaegne katastrikaart aastatest 1695–1698.

Näpunäited taastamiseks

- Vajaminev materjal tuleb varuda rajatava aia lähimast ümbrusest;
- Kivide aeda ladumisel vaata, et ülemise rea kivid ei töötaks kiiluna alumise rea suhtes, vaid toetuksid neile;
- Jälgi, et nn vertikaalsed vuugikohad ei kattuks;
- Kivide ladumisel peab iga asetatud kivi toetuma vähemalt kolmest punktist alumistele kividele ja fikseeruma. Logisevad ja fikseerumata kivid muudavad massi suurenedes oma asendit ja võivad kaasa tuua varingu;
- Kivaia taastamisel tuleb jälgida olemasoleva aia ladumismustrit.

Teiste maade kiviaiad

Soome

Suurbritannia

Dry Stone Walling Association's

The Dry Stone Walling Association of Great Britain (DSWA)

Inglismaa aiaehitajate liikumine, ilmuvad ajakirjad

Kasutatud allikad

- Eesti Ajaloomuuseumi ja Eesti Rahva Muuseumi fotokogud
- Eesti Kirjandusmuuseumi kogud
- Tamara Habicht Rahvapärane arhitektuur
- Kiviaia rajamine, taastamine ja hooldamine 2010

Täna
kuulamast!